

PARTICIPATIE? MISLUKKEN MAAR!

Het Grote Participatiedebat - Vrijdag 2 september - deSingel Antwerpen

Participatie in het Kunstendecreet was gedoemd om te mislukken. Dat stelt Ciska hier naast mij in het vierluik dat ze schreef voor Rekto:verso. Zo meteen licht ze zelf toe waarom. Mislukking is misschien ook wel een goede samenvatting voor mijn poging om enige verheldering te brengen rond het begrip participatie in de kunsten. Voor veel kunstenaars en zielsverwanten die ermee bezig zijn, is participatie alleszins een weg van proberen, mislukken en weer proberen. In dat opzicht ben ik heel enthousiast dat jullie -die waarschijnlijk al veel geprobeerd hebben, hier en daar mislukt zijn en nieuwe plannen hebben- hier aanwezig zijn. Want zoals Beckett dat zo schoon verwoorde: *“Ever tried. Ever failed. No matter. Try again. Fail again. Fail better”*. En je bent op zijn minst niet de enige, zo blijkt. Voor de burgers waarmee in al die participatieve kunstpraktijken gewerkt wordt, klinkt mislukking ook erg bekend in de oren. Mislukt op het werk, mislukt in de liefde, mislukt in het land van herkomst, mislukt bij de eerste stap op het podium, mislukt ouderschap, mislukte migratie, mislukte armoedebestrijding, mislukt onderwijssysteem, mislukte samenleving? En voor sommigen is participatieve kunst gewoon simpelweg mislukte kunst. Of ben je een mislukt kunstenaar als je ermee bezig bent. Soit.

Participatie: ontstaan vanuit mislukking

Je zou kunnen zeggen dat de functie participatie is ontstaan vanuit mislukking. En die mislukking is er niet gekomen van vandaag op morgen. Ik neem jullie daarvoor graag mee naar de beginjaren van het sociaal-artistiek werk, een participatieve kunstpraktijk die ik vanuit Demos intensief en met veel goesting volg. Die bloeit in Vlaanderen **sinds de jaren negentig** onder impuls van een dubbele mislukking. In 1994 publiceerde de Koning Boudewijnstichting het Algemeen Verslag van de Armoede, een grootschalig onderzoek naar armoedebestrijding. Hieruit bleek de nood van mensen in armoede aan culturele ontplooiing. Hun recht om maatschappelijk mee te tellen en hun stem te kunnen laten horen, bleek minstens zoveel mislukt als hun recht op arbeid of een dak boven hun hoofd. Tegelijk groeide binnen de kunsten het besef van een groeiende kloof tussen de burger en haar instituties na de legendarische Zwarte Zondag van 1991 met de opkomst van extreem rechts. Het besef van een mislukt democratisch kunstproject.

Die dubbele mislukking zorgde ervoor dat kunst en welzijn meer naar elkaar toe gingen groeien en er ontstonden allerlei pogingen om te lukken op dat vlak, zoals ondermeer de oprichting van onze eigen organisatie, toen nog onder de naam 'Kunst en democratie'. Die evolutie werd beleidsmatig gestimuleerd door toenmalig Minister van Cultuur, Bert Anciaux. Hij wilde meer mensen actief betrekken bij kunst en cultuur. In 2000 installeerde hij een experimenteel decreet voor sociaal-artistieke initiatieven en verankerde deze in 2006 samen met kunsteducatieve praktijken in het Kunstendecreet onder een apart hoofdstuk 'omkaderende initiatieven'. Daarnaast richtte Anciaux, die toen ook minister van sport en jeugd was, in 2008 het Participatiedecreet op. Een initiatief over de domeinen cultuur, jeugd en sport heen om werk te maken van meer vrijetijdsparticipatie van zogenaamde kansengroepen, of meer specifiek mensen in armoede, mensen met een beperking, etnisch-culturele minderheden, gedetineerden en gezinnen met kinderen.

Participatie is sindsdien niet meer van de politieke agenda verdwenen. Er is in Vlaanderen sprake van **een waar participatiebeleid** dat zijn effect niet mist. En dit vertaalt zich vandaag dus ook in één van de vijf functies van het Kunstendecreet. Gelukt! Maar wie denkt dat participatie een recente hype onder de Vlaamse kerktoren is, los gezogen van de ontwikkelingen binnen het brede kunstenveld, is mis. De participatiegedachte binnen de kunsten kent **een eigen historiek en beweging** die verder teruggaat dan de jaren negentig, met sporen in de Dada-beweging uit de jaren twintig, de politieke kunst van Walter Benjamin en Bertolt Brecht, het theater van de onderdrukten van Augusto Boal, de relationele kunst van Nicolas Bourriaud, het 'iedereen kunstenaar' credo van Beuys, de internationale community art beweging en in Vlaanderen het vormingstheater van de jaren 70 met kernfiguren als Marianne Van Kerkhoven. Om maar te zeggen, de functie participatie is niet alleen een recente beleidsfocus maar ook een antwoord op een tendens die al veel langer gaande is binnen de kunsten met als centrale gedachten het herdenken van de relatie tussen kunst en haar publiek, het in vraag stellen van passieve cultuurconsumptie en van de autonomie van de kunstenaar en het creëren of claimen van publieke ruimte in de brede zin van het woord.

[Participatie: een poging om te lukken](#)

Maar vandaag is participatie een containerbegrip geworden. Wie ziet door de bomen het bos nog en hoe bepaal je in godsnaam een kwaliteitslabel voor deze functie? Laat ons eerst eens kijken naar de verschillende agenda's die met

participatie verbonden worden. Het meest gehoorde argument om in te zetten op participatie is om een ander en meer divers publiek te betrekken. Maar waarom en waartoe? Volgens Amerikaans kunsthistorica Claire Bishop zijn er drie **veel voorkomende motivaties voor participatieve kunst** sinds de jaren zestig: (1) emancipatie of activering: het versterken van sociaal en politiek bewustzijn als reactie op een doorgedreven kapitalistische maatschappij, (2) eigenaarschap: het creëren van een groter democratisch draagvlak binnen de kunsten door collectief te werken en (3) gemeenschapsvorming of community building: het versterken van de banden tussen individuen en gemeenschappen als reactie op de huidige globalisering en individualisering. Haar analyse gaat meteen ook gepaard met een zekere **kritiek op het hele participatiediscours**. Participatie kan zelf onderworpen zijn aan de dynamieken die het beoogt of beweert te bekritisieren en maakt kunst niet per sé politieker. Participatieve kunstpraktijken kunnen de huidige maatschappelijke orde of tendenzen in stand houden in plaats van in vraag stellen, clichébeelden over bepaalde bevolkingsgroepen eerder bevestigen dan bijsturen of louter ingezet worden als instrument daar waar overheden tekort schieten in hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Kunstfilosoof Jacques Rancière waarschuwt dat participatie ongelijkheid kan versterken wanneer het burgers verdeelt in enerzijds de actief participierenden –die goed bezig zijn- en anderzijds de passievelingen, die participatie moet worden aangeleerd. Niet zelden worden die laatsten dan gekoppeld aan groepen met een andere etnisch-culturele origine, sociaal-economische status en mentale of fysieke gesteldheid dan die waarop onze samenleving en haar structuren geboetseerd zijn. Verdorie, alweer mislukt!

Waar leg je dan de lat? Voor mij ligt die daar waar praktijken bijdragen aan een open, democratisch en meer divers kunstenveld. Om dat concreet te maken, maak ik een onderscheid tussen instrumentele en fundamentele participatie.

Bij **instrumentele participatie** ga je als kunstenorganisatie uit van een statisch en rationeel kunstenbegrip. Experts bepalen wat bijvoorbeeld een goede theatervoorstelling is. Participatie is dan een instrument om zoveel mogelijk mensen te laten kennismaken met de eigen programmatie. Misschien zijn er drempels die het publiek moet overwinnen om hiertoe te komen. Allerlei methodes en formats kunnen hierbij een handje helpen: een verlaagde ticketprijs, een voor- of nabespreking, een rondleiding achter de schermen, een gerichte communicatie of de keuze voor een meer toegankelijke of laagdrempelige presentatieplek. De beoogde doelstelling is deelname. Vandaag wordt er sterk ingezet op instrumentele participatie binnen de kunsten,

ondermeer onder impuls van toenemende vermarkting en professionalisering en dit vooral vanuit het oogpunt van publiekswerving en -werking.

Hoewel het noodzakelijk is om als kunstenorganisatie in te zetten op instrumentele participatie, is dit niet waar de functie participatie volgens mij over moet gaan. Om een open, divers en democratisch kunstenveld te realiseren, is het niet voldoende om ons enkel de vraag te stellen wie onze zalen of musea bezoekt en hoe we dit publiek diverser kunnen maken. We moeten het hele kunstgebeuren zelf –van creatie tot spreiding- in vraag durven stellen. Daarvoor is **fundamentele participatie** nodig.

Kunstenorganisaties die hierop inzetten zien hun eigen productie en programmatie als dynamische concepten die voortdurend onderhandeld moeten worden. In plaats van een beperkte groep cultuurprofessionals worden diverse burgers uitgenodigd om in de cockpit te zitten van hun kunstpraktijk: een muziektheatervoorstelling waarin Brusselaars zingen over hun levenservaringen in de laatste productie van Forsiti'a, een atelier waar vrouwen uit de buurt samen ambachtelijk creëren met kunstenaars bij Manoeuvre in Gent, een tentoonstelling over stadsontwikkeling door diverse Oostendenaars bij kleinVerhaal...om er enkele te noemen.

Participatie wordt ingevuld in zijn meest essentiële betekenis, als maatschappelijke participatie. Dat is ook precies waar het recht op cultuur in onze Belgische grondwet over gaat. Participatie is niet iets dat moet worden aangeleerd want je kan niet niet participeren aan de samenleving. Dus in dat opzicht kan participatie niet mislukken. In plaats van het wegwerken van een tekort aan participatie bij het publiek moeten we het hebben over de verdeling van macht en spreekruimte onder gelijke burgers. Kunst wordt pas dan een inclusieve en publieke ruimte als de deur van de kunsten opengaat zodat verschillende burgers deze ruimte mee vorm kunnen geven. Om te bouwen aan gemeenschap, jazeker, en -nog belangrijker- om ruimte te maken voor verschil en conflict. Dat is de verantwoordelijkheid waar kunstenorganisaties voor staan en precies daarover zou de functie participatie moeten gaan: niet het democratisch maken van de kunsten maar culturele democratie. Misschien zou de huidige definitie van de functie hierin wat meer duidelijkheid mogen brengen, maar dat is voer voor de discussietafels straks.

Participatie: en nu concreet

Hoe breng je die fundamentele participatie nu precies in de praktijk en waar brengt ons dit?

Fundamentele participatie vraagt **een andere rol van professionals**. De laatste decennia hebben we allerlei rollen en beroepen gecreëerd die de omkadering van de kunsten op zich nemen: een programmator selecteert werken die volgens hem of haar een zekere kwaliteit hebben, een communicatiemanager promoot deze bij een breed publiek, een publiekswerker zorgt voor bijkomende omkadering en leidt specifieke groepen toe, een techniker voorziet het decor en lichtplan, enzovoort. Deze professionals situeren zich bijna uitsluitend aan de aanbodzijde: alles draait om de door professionele kunstenaars gemaakte producten. Om topkunstenaars en uitmuntendheid ook. Voor de functie participatie hebben we professionals nodig die vertrekken van processen en dialoog. En van mislukking.

Deze professionals gaan op zoek naar **diverse gesprekspartners buiten de kunsten** rond de open vraag: wie ben jij en waar ben jij mee bezig? Zo'n dialoog kan verschillende richtingen uitgaan: frustratie over de afbraak van sociale woningen, een buurtbewoner met een bijzonder verhaal of verzameling, een alleenstaande moeder in overlevingsmodus, een wijk met te weinig groene ruimte of jongeren op zoek naar ruimte om hun creatieve ding te doen,... Deze gesprekken en observaties kunnen uitgroeien tot een participatief kunstproject wanneer de gesprekspartners vervolgens ook **actief betrokken worden in een artistiek traject**. De finaliteit van zo'n project kan een volwaardig kunstproduct zijn maar de relevantie zal zich niet tot de kunsten beperken. Kunst wordt kunst in relatie tot andere levensdomeinen, wordt kunst in de samenleving.

Zo'n manier van werken roept **allerlei vragen en spanningsvelden** op. De kans op mislukking is groot. Hoeveel openheid, diversiteit en burgerschap laat je toe in de kunsten? Wanneer je intensief over de grenzen van het kunstendomein gaat werken en niet-artistieke finaliteiten toelaat, verlaat je die kunsten dan niet op een bepaald moment? Bestaat er een ultieme buitengrens waar we niet over moeten gaan of kunnen we onbeperkt buiten de lijnen kleuren? En wanneer je actief met burgers gaat samenwerken, welke rol speelt de kunstenaar dan? Wat maakt iemand überhaupt een kunstenaar en hoe rekbaar is een begrip als artistieke kwaliteit? Hoort een artistieke creatie waaraan niet alleen professionele kunstenaars meewerken sowieso thuis onder de functie

participatie of is dit gewoon een andere manier van produceren? En moet je een kunstproduct dat het resultaat is van participatief werken evenzeer gaan spreiden als andere kunstproducten of gaan we dan volledig de mist in?

Het antwoord op deze vragen laat ik open voor **gezamenlijk debat**. Want precies daar gaat het om. Probeer, misluk -wie weet- en leer. In die zin ben ik optimistisch over het democratisch gehalte van de kunsten. De functie participatie geeft niet alleen erkenning aan praktijken die al jaren pionierswerk doen in het realiseren van culturele democratie. Ze creëert ook tijd en ruimte voor een debat dat eigen is aan de kunsten zelf en maakt dit debat heel tastbaar en concreet. *Practice what you preach*. Essentieel is wel dat het debat gevoerd wordt in de kern van de kunstpraktijk. Ik breng toch graag de discussie in herinnering naar aanloop van het nieuwe decreet waarbij de functie participatie in de conceptnota nog onder 'omkadering' werd gezien, onderscheiden van het hart van de kunsten dat enkel uit ontwikkeling, productie en spreiding zou bestaan. Een poging de mislukking uit de kunsten te bannen? Die is gelukkig mislukt. Ik hoop dat mijn betoog duidelijk maakt dat fundamentele participatie onlosmakelijk verbonden is met de kunsten als geheel en niet ondergeschikt gemaakt kan worden aan andere functies. Inzetten op fundamentele participatie maakt dat we onze premissen en evidenties, de onvermijdelijk binnensluipende uitsluitings- en machtsmechanismen en onze plaats in deze samenleving voortdurend bevragen en laten bevragen. Of dat we dat ten minste serieus blijven proberen. Try again, fail better!

An Van den Bergh is stafmedewerker sociaal-artistiek werk bij Dēmos vzw. Dēmos vzw is als kenniscentrum actief in het Vlaams Participatiedecreet en zet in op het vernieuwen en verdiepen van de participatie van kansengroepen aan cultuur, jeugd en sport.